

*Begrippenlijst
van het
Pelbedrijf*

Vaktermen
uit de Zaanstreek en Groningen

Begrippenlijst van het pelbedrijf

Vaktermen uit de Zaanstreek en Groningen

Achtkant	De meeste molens in Noord-Nederland hebben een achtkante vorm. Dit type werd vanaf ca. 1600 in de noordelijke Lage Landen ontwikkeld en gebouwd. Het zijn stellingmolens en grondzeilers.
Afharpen	Het leeg laten draaien van de <i>-pelstenen-</i> waarbij de laatste <i>-gort-</i> over de harpen (zeven) loopt totdat er niets meer is. Zie <i>-zeef-</i> , <i>-korenharp-</i> en <i>-gortharp-</i> .
Bak	Een maaleenheid van ongeveer 25 liter; de inhoud van een <i>-schootvat-</i> .
Begaffelen	Zaanse taalgebruik: "iets kunnen bijbenen".
Bekpootje	Kleine koevoet met een brede, korte en scherpe haak; diende om de <i>-bekijzers-</i> lossen te maken of juist weer vasten. Zie ook: <i>-hoedenkast-</i> .
Bekijzers	Ijzeren wigjes die aan de bovenzijde omgebogen zijn. Ze dienen om de neuten van de steenbus (Zaans hoedenkast) vasten of lossen aan te zetten.
Beneden (de vloer)	De begane grond van de pelmolen. Hier bevindt zich de <i>-waaierij-</i> met <i>-doppenhok-</i> , waarboven drie <i>-gortkaren-</i> . Achter de waaierij zijn de kasten voor het bergen van het <i>rel-</i> en <i>pelmeel</i> .
Bestvat	Zaans taalgebruik: "traktatie" op de molen bij bijv. een bruiloft, vat bier vermengd met brandewijn.
Bijvallen	Met het laten bijvallen van een <i>-uitloper-</i> wordt bedoeld dat de uitloper van de ene pelsteen halverwege op de uitloper van de andere pelsteen volgt. De molen houdt hierdoor zijn gang.
Billen	Scherpen. Het hakken met een bilhamer van groeven in het maalvlak van de molenstenen. Anders gezegd het aanbrengen van het scherpstel op de maalstenen (boven- en onderkant) en pelsteen (zijkant). Via de groeven van de maalstenen (korenmolens) werd het graan tussen de stenen getransporteerd naar de buitenkant en vermalen tot meel. Het billen gebeurde vroeger elke 3 à 4 weken en was zeer arbeidsintensief. Na ca. 30 à 40 jaar waren de stenen zoveel afgesleten, dat ze moesten worden vervangen.
Boekweit	Boekweit is een duizendknoopachtige en daarmee eigenlijk geen graansoort. Granen behoren tot de familie van de grasachtigen. Hierbij horen tarwe, gerst, rogge en o.a. haver. Boekweit kan alléén groeien op voedselarme gronden (zandgronden). Van boekweit maakte men vlokken, grutten en meel. Het maken van grutten was het werk van de <i>-grutter-</i> .

Bovenkruier	Een molen waarvan alléén de kap met de wieken (het gevluht) op de wind wordt gezet (= gekruid, in het Zaaans "gekroden"). Naast de bovenkruier bestaan nog de onderkruier (standerdmolen, paltrok) en middelkruier (wipmolen).
Branders	De branders stookten van rogge en tarwe (- mout -) brandewijn en jenever. Het benodigde mout werd zowel op wind als rosmolens gemalen.
Blikpen	Kleine ijzeren of stalen pen met een scherpe punt voor het aanbrengen van kleine, driehoekige of vierkante gaten in het pelblik. De handeling van het blik slaan heet -blik pennen- .
Blik pennen	Blikslaan, een karweitje voor windstille dagen. Met een latje van ongeveer 11 mm worden onder een hoek van 45° kruiselings lijnen op het blik getrokken. Op iedere kruising wordt met een blikpen een gaatje geslagen. Het blik slaan gebeurt op een blikblok. Is één kant klaar, dan keert men het blik om en slaat gaatjes de andere kant op, tussen de eerder geslagen gaatjes in. Hierdoor kan het blik aan twee kanten gebruikt worden en kan de dust makkelijker lossen. De gaatjes mogen niet te groot zijn, omdat anders de gort vast komt te zitten en afbreekt.
Blootzoeken	"De stenen blootzoeken" werd gezegd als men de oude, te vervangen pelkuipen verwijderde en naar beneden liet zakken.
Bol	De hals van de bolspil.
Bolhamer	Hamer met een ronde houten kop in gebruik bij de steenhakkers.
Bolspil	Zware ijzeren spil die de pelsteen en pelspil draagt. De pelsteen heeft een viertak-rijn in het midden, waarin een rechthoekig gat is uitgespaard dat op de conische vierkante nok van de bolspil past. De klauw van de pelspil grijpt om de rijn. De bolspil is aan de bovenzijde gelagerd met een dikke hals in de steenbus en aan de onderzijde met een gehard stalen bolle taats op een gehard stalen brikje in een potje. Dit potje is vastgezet met spieën en lood in een grotere gietijzeren pot, die lagert op de -persbalk- (pasbalk, Gronings brugbalk).
Bos schoonmaken	Uitdrukking voor het weghalen van het oude vet rond de halslagering van de -bolspil- .
Bovenbonkelaar	Wiel met kammen (=houten tanden) dat recht op de koningsspil staat en aansluit op het bovenwiel, welke zich om de bovenas bevindt in de kap.
Buitenkruier	Een windmolen waarvan het kruitwerk zich buiten de molen bevindt. Dit in tegenstelling tot de binnenkruier, waarbij het kruitwerk zich binnen in de molen, i.h.b. in de kap bevindt (torenmolen, achtkantige binnenkruier)
Diepe gort	Gort die flink afgepeld en afgeslepen is.
Doodbed	(Zaans -legger-). De onderste, stilliggende zandstenen molensteen onder de (snel draaiende) -pelsteen- , vaak met ijzeren halfronde platen rondom, soms ook geheel als ijzeren plaat uitgevoerd. De naden tussen

de platen werden met een mengsel van stopverf en loodmeniepoeder dichtgesmeerd om uitslijten te voorkomen.

Functies: lagering van de bolspil, afsluiting van de onderzijde van de pelsteen en de kuip, steun en bevestiging van de pelkuip.

In het midden zit de *-steenbus-*.

- Dooieman** Kleine spil, aan de bovenzijde voorzien van een bonkelaar, en aan de onderzijde van drie snaarschijven, die aangedreven wordt door het spoorwiel (in een pelmolen spreekt liever van een ravelwiel, want spoorwiel is een term uit de korenmolen) en zelf via touwen de korenharp, de gortharp en de waaierij aandrijft.
- Doorslaan** Te hard malen, waardoor de gort begint te breken en te vergruizen.
- Doppen en bloem** Afvalproducten van de pelstenen, de zeef en de waaierij, bestaande het omhulsel van de gerstkorrel (dop), gerstemeel en stof.
- Doppensteen** Een gewone maalsteen, met slechts weinig maar zeer brede en diepe *-groeven-* (goten), meestal iets vóór het hart gericht. De *-kerven-* (richels) waren soms wel 5 á 6 cm breed en 2 cm diep. De steen werd vanaf het ravelwiel aangedreven en lag op de maalzolder, soms in een maalstoel. Doppen werden daarin fijngemalen tot een meelsoort die vermengd werd met het veevoer.
- Dripraam** Zeefraam met lange, smalle gaatjes, gebruikt om kleine erwten uit de gerst te verwijderen.
- Druistig** Zaanse taalgebruik: "druk bezig zijn", "onbesuisd".
- Dustgroep** (Zaanse *-groep-*). Gedeelte van de pelzolder naast de pelstenen waar de "dust" (meel, stof en doppen) werd opgevangen. Dust heet in de Zaanstreek *-relmeel-*.
- Een gat in het schepel** Uitdrukking voor de situatie als er géén gerst meer is om te malen, omdat het een poos flink gewaaid heeft.
- Eest** In de Zaan een gemetselde stookplaats van ongeveer 3 bij 3 meter groot, die op zolderhoogte was voorzien van stevige, geperforeerde zinken platen. De gaatjes in de platen waren kleiner dan de gerstekorrels. Onder de eest kon beneden gelijkvloers worden gestookt. De gort werd eerst met enige emmers Zaan- of polderwater overgoten en dan over de eest uitgestort. De zwaveldampen uit het vuur doodden eventuele mijt en maakte de enigszins blauwe gort veel witter.
- Elevator** (Zaanse *-schepperij-*) Jacobs ladder, een in een houten pijp ronddraaiende riem van canvas of leer waarop op vaste afstanden ijzeren bakjes zijn aangebracht. Hij dient voor het transport van het product in de molen.
- End** Een wijk van een molen. Een molen (in de Nederlanden) heeft 4 enden en 2 roeden.
- Fut** Pelafval: gerstemeel afkomstig van het pellen van parelgort, o.a. gebruikt

voor futpannenkoeken die gegeten werden door de pelders.
Een ander woord voor fut is **-parelmeel-** .

- Gaande werk** De bewegende delen van een molen, d.w.z. alle kamwielen en assen.
- Gemaal** Hoeveelheid gerst die men tegelijk in bewerking nam.
Meestal 10 tot 20 **-last-** .
- Gemaalbriefje** Dit werd door de meesterknecht na het pellen opgemaakt; het vermeldde de soorten gort en de hoeveelheden die waren verkregen uit een gemaal.
- Gerst** Graansoort (Lat. *Hordeum*), plantengeslacht uit de grassenfamilie, voorkomend op het noordelijk halfrond en Zuid-Amerika. De bloeiwijze is een aar. In onze streken worden twee soorten geteeld:
- .1. Bij tweerijgerst (*H. distichon*) staan de vruchten in twee rijen langs de aarspil, waardoor een afgeplatte vorm ontstaat. Deze soort is uit Aziatisch Turkije afkomstig en wordt als **-zomergerst-** in o.a. Nederland geteeld en vooral gebruikt als voergerst (veevoer) en verder als brouwgerst (voor de bierfabricage).
 - .2. Bij de meerrijige gerst (*H. vulgare*) staan de vruchten in vier of zes lengterijen. Deze soort is afkomstig uit Oost-Azië en werd al in de Nieuw-Steentijd in Europa als landbouwgewas ingevoerd. Ondersoorten worden o.a. in Nederland als **-wintergerst-** geteeld. Vóór 1850 verwerkte men op de pelmolens de Hollandse, Zeeuwse, Friese of Groningense wintergerst. Later (1880-1900) verwerkte men soorten die wat fijner van korrel waren , zoals de Russische Zwarte Zee-, Odessa- en Donaugerst. Tegenwoordig komt gerst vooral uit Canada, Marokko, de Donaulanden, Rusland en Irak.
- Gerst kan tot gerstemeel worden gemalen (à korenmolen), maar ook worden gepeld tot **-gort-** (à pelmolen). Zie **-pellen-** .
- Gerstkaar** Het grote kaar (voorraadhouk), of gerstkaar bevindt zich op de luizolderhoogte.
- Gort** Gort is de gepelde korrel van **-gerst-** (*Hordeum vulgare*).
-Is de korrel weinig afgeslepen, dan spreekt men van **-ruwe gort-** (vroeger Alkmaarse gort genoemd).
-Is de korrel meer afgeslepen, dan spreekt men van **-parelgort-** . Parelgort is echter veel minder voedzaam dan ruwe gort , omdat de meest voedende bestanddelen, de eiwitten, onmiddellijk onder de vruchtwand gelegen, verwijderd zijn.
- Gortharp** De zeef die de gepelde gerst via perkamenten zeven reinigde. Hij bestond uit twee of soms drie houten bakken naast elkaar, die voorzien waren van drie of vier ramen. Soms rolde de harp op houten rollen, soms hing hij essenhouten veren. Hij werd in beweging gebracht door een kleine krukas, aangedreven via de **-dooieman-** .
Zie ook **-korenharp-** en **-wuifelaar-**.
- Gortkuipje** Een driewielig houten karretje waarin de gort door de molen werd getransporteerd. Het kon ongeveer 7 à 8 schepel gort of meel bevatten.

- Gort met ruig** Als er toch korrels van de eerste keer pellen bij die van de volgende keer waren beland.
- Gortmout** Tussen twee rollen geplette gort.
- Groef** De uitgehakte "gootjes" tussen de *-kerven-* worden groeven genoemd, of ook wel uitslag of bodemsel. Groeven en kerven maken deel uit van het scherpsel van een maalsteen en ontstaan door het "billen".
- Groep** (Dustgroep) Ruimte naast de kuip op de pelzolder, waar het stof en de doppen terecht komen.
- Groepluiken** Luiken die de *-dustgroep-* afsluiten. In de Zaanstreek werd hierop de vierkante houten *pijp* van *-stuifpomp-* of *-stofpomp-* geplaatst, die het fijne stof afvoerde via kistjes in het bovenachtkant en lucht toevoerde aan de stenen.
- Grondzeiler** Een molen zonder stelling. Van af de grond kunnen de zeilen op de wieken voorgelegd worden. Meestal zijn dit poldermolens of de korenmolens op het platteland.
- Grutter** De grutter was een kruidenier die veel van zijn waren zelf maakte, zoals mosterd, gort en boekweitgrutten. Vaak gebruikte hij daarvoor een rosmolen.
- Hakscheef** Het iets "komend" zetten van het gevluht (van een pelmolen), zodat men kon zien dat aan de pelsteen werd gewerkt.
- Om, nadat de pelkuip en de pelspil waren verwijderd, de pelsteen op te kunnen hijsen met een takel, moest het spoorwiel (ravelwiel) meestal eerst worden verdraaid: vaak zaten de armen van dat wiel precies boven de plek waar de takel moest worden gehangen. De onderste roede werd daartoe wat teruggetrokken waardoor de wieken wat scheef kwamen te staan, zoals de tegenwoordige "vreugdestand": de bovenste wiek iets voor het hoogste punt, gezien in de draairichting. Dit gebeurde ook als het niet noodzakelijk was. Iedereen kon dan zien dat aan de stenen werd gewerkt.
- Handgat** Rond gat in de pelsteen, onmiddellijk naast het gat in het midden (kropgat) uitgehakt. Het dient voor het smeren van de neuten in de *-steenbus-*. Ook kon er via dit gat met behulp van het *-neutmes-* ruimte tussen neuten en *-neutbeitel-* worden geslagen, zodat er een blikje tussen kon worden gezet.
- Handmolen** Een korenmolentje waarmee met de hand graan gemalen kon worden. Het oude woord voor handkorenmolentje is kweern of kwern; middelnederlands *querne*. In de Tweede Wereldoorlog is een dergelijke molen noodgedwongen nog veelvuldig gebruikt
- Harpraam** Losse *-zeef-* die in de harp (=raamwerk) kan worden aangebracht.

- Hekkens** Houten latten in de wieken (hekwerk), waarop de zeilen werden uitgelegd.
- Hengselmaat** Zaanse aanduiding voor *-schootemmer-* (Groningse term). Hij stond op de molens in de Zaanstreek (voor de komst van de sleperij en de elevator, vermoedelijk vóór 1870) onder de opening in de *-pelkuip-* op de *-pelzolder-* .
- Hoedenkast** Steenbus; een dikke ijzeren houder, aan drie zijden uitgesmeed, waarin drie (bronzen) neuten geschoven zijn die de lagering van de bolspil van de pelsteen vormen. Achter deze neuten bevinden zich de *-bekijzers-*, ijzeren wigjes die aan de bovenzijde omgebogen zijn. Ze dienen om de neuten vaster of lossere aan te drukken. Zie ook *-bekpootje-* .
- Hoger hangen** Dit werd gedaan als men parelgort moest maken, dat werd vervaardigd uit het zogeheten *-middenreisel-* . De pelsteen werd hoger gehangen door de *-persbalk-* met de *-lichtstok-* of "licht" iets hoger te drukken en er vervolgens een dubbel blikje onder te leggen. De gort moest nu rond worden door de pelsteen *-snel-* te laten draaien en weinig middelreisel per keer te verwerken. De kaartjes werden daarom gevuld uit de parelgortmaat. Deze keer pellen werd de "de tweede Reis van zomer" genoemd, ook al was het wintergerst dat werd verwerkt. Als er vervolgens nog een bewerking op de stenen volgde, werd dit "de vierde Reis van parelen" genoemd. Het meel dat men door dit "parelen" (ronden) verkreeg, was geschikt voor menselijke consumptie en werd als parelmeel verkocht. Zo werd soms ook nog een "vijfde en zesde reis" gemalen.
- Hondenhokje** Een houten hokje dat over de uitstroomopening van de *-pelkuip-* is aangebracht om er voor te zorgen dat de gerst in de pijp naar de *-schepperij-* gaat.
- Hoog- of pelderskruis** Benaming voor de roeden van de pelmolen met hun diepe *-zeeg-* in de hekkens en hun brede windborden. Dit zorgt voor een gelijkmatige gang van de wieken en levert een grote trekkracht. Zie ook *-pelmolen-* en *-schoot-*.
- Husselen** (Zaanse uitdrukking) Iets heen en weer bewegen, schudden.
- Hut** Soort schaftlokaal voor de pelders, meestal midden in de schuur, soms een apart gebouwtje met een puntdak. In de hut was een stookplaats of een kachel waarop de molenaars kookten. Het menu vermeldde alleen gort of pap, afgewisseld met *-futpannenkoeken-* . De binnenzijde was bijna altijd okergeel geschilderd. Meestal stond er een lessenaar met de papieren van de meesterknecht, een paar banken en een tafel. Sommige pelders brachten hier hun halve leven door, aangezien ze maar één keer per week naar huis gingen.
- In- en uitlaatschuif** De lange schuif in de pelkuip. Tijdens het pellen geeft men een *-uitloper-* door de schuif neer te laten. Door de schuif op te trekken laat men de uitloper uit.

Jijn	Andere naam voor steenjijn, d.i. de takel die gebruikt wordt om de molensteen/stenen op te hijsen.
Kap	Beweegbaar bovendeel van de molen met as en wieken.
Kas	Een gedeelte van een schuur bij een pelmolen in gebruik als opslagplaats van allerlei soorten en partijen gort.
Kashouten	Planken voor het afsluiten van gedeelten van de schuurruimte, de -kas- . Ze waren van dezelfde letter of hetzelfde nummer voorzien. Hierin werd de pasklaar gepelde gort gestort en elke soort werd apart gehouden. Op de zolder van de schuur werd de wintervoorraad gerst opgeslagen, die door middel van -pompen- (houten pijpen) kon worden afgetapt en in zakken of een karretje opgevangen. Via de luierij of via de kuil van de -schepperij- kon men de gerst naar het gerstkaar brengen.
Kerf	.1. Door -billen- ontstaan groeven (verdiepingen, uitslag) in de maalstenen en daarmee ook -ribben- (verhogingen, richels). Met kerf worden de ribben van het bilsel (scherpsel) bedoeld. Daarmee is "kerf" een verwarrend begrip, omdat kerf eigenlijk "insnijding" betekent. In ligger en looper lopen de ribben spiraalvormig, zodat het graan tussen de stenen wordt vervoerd naar de buitenzijde en vermalen. Maalstenen worden gebruikt voor het malen van graan (tarwe, rogge, gerst, enz.) tot meel. .2. Het gehele stelsel van -groeven- en ribben op een maalsteen, ook wel scherpsel genoemd. Zie ook -waaikerven- (Zaans) of -zoggaten- (Gronings) ; -kerfijzers- of -zogijzers- .
Kerfijzer	(Gronings -zogijzer-) Zaanse benaming voor de halve-maanvormige, gehard ijzeren versteviging aan de rand van de -waaikerf- (Gronings -zoggat-). Het kerfijzer zorgt ervoor dat de pelsteen hier niet te snel slijt. Bevestigd in de steen door middel van een zwaluwstaartverbinding en lood.
Ket	Pret, plezier maken.
Klauwijzer	(Zaans kleeuwaizer) De klauw aan de onderzijde van de pelspil, die in de rij van de looper grijpt.
Klufthekens	Windborden van een pelmolen. Daar zijn op de onderste (7 of 8) heklatten schuin oplopende blokken hout (Zaans klufften; kluf=helling) gespijkerd, waarop de windborden zijn aangebracht. Dit houdt in dat de onderste windborden schuiner staan dan het hekwerk. Zie ook -pelmolen- .
Koevoet	Werktuig gebruikt om via de -trapse wig- de pelsteen bij het omhoog brengen voorzichtig op de -steenwiggen- (Gronings "koppen") te kunnen zetten.

Kop	(Zaans steenwig) Wigvormig stuk hout met een handvat aan de hoge zijde; dient om de pelsteen op te laten rusten als hij door middel van de koevoet en <i>-trapse wigger-</i> voorzichtig omhoog gebracht is. Er zijn minstens drie mannen nodig. "Kop" is de Groningse aanduiding voor steenwig.
Kopbeitel	Koudbeitel in gebruik om de <i>-kerfijzers-</i> in te korten.
Korenharp	Zeef die gebruikt werd om de gerst te ontdoen van zand, klei, onkruidzaden, stof, steentjes, strootjes en te kleine gerstkorrels. Achter de korenharp werd de gerst opgeschept uit de gerstkas met een maalmaat. Zie ook <i>-gortharp-</i> en <i>-wuielaar-</i>
Koningsspil	De belangrijkste houten verticale as in een molen van de tweede generatie, d.w.z. molentypen die na de standaardmolen zijn ontwikkeld (uitgezonderd de paltrok). De koningsspil tapt via een (boven)bonkelaar de beweging van het bovenwiel/bovenas af en voert deze naar een lager niveau in de molen, waar allerlei werktuigen kunnen worden aangedreven. -Bijvoorbeeld in een zeskant/achtkant houtzaagmolen, waar via een onderbonkelaar het kruk wiel wordt aangedreven en daarmee de zaagramen. -Of in een achtkant graanmolen/pelmolen, waar via een onderbonkelaar het spoorwiel wordt aangedreven en via de daaraan gekoppelde steenspillen en daarmee de maalstenen/pelstenen. -Of in een achtkant oliemolen, waar via een schijfloop en onderbonkelaar (aan de onderzijde van de koningsspil) achtereenvolgens het steenwiel van de kollergang (kantstenen) en het wentelwiel (en daarmee de aan de wentelas gekoppelde heien en stampers) worden aangedreven.
Koude schepperij	Jacobs ladder, van bekens voorziene riem, die de ongepelde gerst naarboven haalt en in het <i>-gerstkaar-</i> stort.
Krap werk	Het "normale" gaande werk van de pelmolen, waarbij de stenen in de Zaan ongeveer 10 tot 11 keer draaien terwijl de wieken 1 keer rond gaan. Zie ook <i>-loom werk-</i> .
Krappellat	Lat met inkepingen naast het <i>-rekblok-</i> (trekblok) om de spanning ervan te kunnen regelen. Stond dwars op de richting van het touw tegen de wand.
Kruien	Het op de wind zetten van de het gevlucht van een windmolen. In geval van een <i>-bovenkruier-</i> wordt alleen de kap op de wind gedraaid. En is de bovenkruier ook een <i>-buitenkruier-</i> dan gebeurt het kruien door middel van schoren, staart en kruirad.
Kuipboor	Lange booromslag, gebruikt om in de rand van de kuip een gaatje te boren waardoor vervolgens een kuipspijker op het ringhout kan worden vastgeslagen.
Kuip scherpen	Het weer scherp maken van de pelblik doordat om te draaien. De kuip wordt losgemaakt en op lange planken boven de steen gezet. Met de achterkant van de hamersteel worden de vierkante conische kopspijkers losgeslagen uit de kuip, door aan de buitenkant op het blik te

slaan. Om de spil moet tevoren eerst een zak gelegd worden om te voorkomen dat de spijkertjes in de steen vallen. Dan wordt het blik omgedraaid of binnenstebuiten gekeerd en weer overlappend, vastgezet (met de draairichting van de steen mee). Vervolgens wordt de kuip weer vastgeklemd op de ring rond het *-doodbed-*.

Kuipschuif (of kortweg schuif) Deze schuif stak boven de maalzolder uit en was eerst van hout met ijzer beslagen, later geheel van ijzer. Hij stond tussen de halve kuipen.

De schuif was bedoeld om de gort uit de steen te kunnen laten; aangebracht over de volle hoogte van de kuip. Het bestaat uit een iepen plank van 5 cm dik en 25 cm breed, volgens de ronding van de kuip geschaafd. Aan de bovenzijde bevindt zich een handgreep die boven de zolder uitsteekt. Aan de binnenzijde is de schuif bekleed met een 3 mm dikke ijzeren plaat, die met de draairichting mee het pelblik van de kuip er naast iets overlapt. Aan de andere zijde overlapt het pelblik de schuif enigszins. Met werveltjes zit aan de buitenzijde van de kuip een los luikje over de opening van de schuif heen. Hierdoor wordt de stroom gortkorreltjes bij het uitlaten van de schoot naar beneden in de schootemmer gedirigeerd.

Kuipstok (Gronings: koepstik) Platte, houten of ijzeren lat ongeveer ter dikte van 11 mm en iets langer dan de pelsteen dik is (-> dus iets meer dan 30 cm), die soms een klein beetje taps toeloopt. Ze worden bij het vastklemmen van de kuip tussen de binnenzijde hiervan en de steen gezet, dus rondom de steen, zodat de afstand van de steen tot de kuip overal even groot is. Bij de bek, dat is naast de *-kuipschuif-*, komt een dubbele kuipstok (dus twee bij elkaar) te staan om bij het pellen het uitlaten te vergemakkelijken. In totaal zijn er ongeveer 12 van zulke latjes nodig om de kuip goed te kunnen afstellen.

Kussen Zwaar stuk hout, dwars op de *-persbalk-* (draagbalk van de bolspil en daarmee van de pelsteen en pelspil) vastgewigd met trek- en duwwiggen waarop de lagering van de bolspil is aangebracht.

Lage zolder Het lage zolder is een Zaanse naam voor de luizolder. Zie *-luien-*.

Lange gort Dit werd verkregen door de kuipen strak om de stenen te spannen terwijl men meer gort tegelijk inlaat en de molen langzaam laat draaien met het *-lome werk-* (het zogenaamde vijlen).

Last

.1.
Het woord "last" is afkomstig van laden en betekent in de eerste plaats het geheel van de goederen waarmee een schip of ander voertuig wordt bevracht.

.2.
Verder gaf men de naam van "last" aan een aantal zakken of mudden, waarvan het aantal verschilde van gewest tot gewest, en van stad tot stad. Last is in ieder geval een oude *-inhoudsmaat-*.
In later tijden werd een last algemeen op 30 hl (3000 liter) gesteld.
Zie *-mud-*.

- Legger** De onderste, vastliggende pelsteen, die het **-doodbed-** vormt. In de Zaanstreek meestal van een harde afgedankte rijst-pelsteen gemaakt.
- Loom werk** Mogelijkheid om in een pelmolen een kleiner spoorwiel (ravelwiel) en een groter pelrontsel in te schakelen, zodat de stenen bij dezelfde windkracht langzamer gaan lopen en meer kracht ontwikkelen. De wieken draaien hierbij sneller: de stenen draaien omstreeks 5 keer rond terwijl de wieken 1 keer rond gaan. Het **-loom werk-** wordt gebruikt bij het slijpen of vijlen van gort (vanaf ongeveer 1870). Zie ook **-krap werk-** .
- Loper** De bovenste, draaiende pelsteen (of maalsteen). Een pelsteen is van (zachte) zandsteen vervaardigd, terwijl een maalsteen wordt gemaakt uit basalt (-> Duitse steen) of uit kwarts (-> Franse steen). Daarnaast bestaan er ook kunst-maalstenen.
- Lichtstok** Met behulp van deze hefboom op de maalzolder kon men in de Zaanstreek de pelsteen tijdens het malen lichten. Hij werd veel gebruikt als de molen langzamer ging lopen: men ging er dan op zitten, waardoor de molen minder zwaar werd belast en weer snelheid begon te krijgen. Zie ook **-persbalk-**.
- Luien** Het omhooghijsen van zakken graan met het luiwerk van de molen. Het luiwerk kan een kammenluiwerk of een sleepluiwerk zijn, maar in beide gevallen is er sprake van een lui-as en luiwiel, waarover het hijstouw loopt.
- Maalwind** Een wind die voldoende is om graan te kunnen malen, dus windkracht 5 à 6. Zie ook **-slingerwind-** en **-pelwind-**.
- Maaleenheden** In Groningen was als maalmaat de **-schoot-** een wisselende hoeveelheid gerst die, afhankelijk van de hoeveelheid wind en de conditie van de pelstenen en de kuip, tot maximaal een half **-mud-** kon oplopen. Gebruikelijker was ongeveer 1/3 hl (ongeveer 33 liter). Een **-bak-** gerst in het **-schootvat-** was een hoeveelheid van ongeveer 25 liter.
- Als gewone maat voor meel, gort, bonen en graan werd ook met **-spinten-** gerekend. Een spint was 5 kop. Een mud koren, meel enz. is 20 "spint slichte moat". Bij aardappelen en uien is een mud gelijk aan 16 "spint ronde moat". Om precies één spint te krijgen, werd gebruik gemaakt van het spintvat, meestal een rond ijzeren vat met in het midden een rechtopgaande stang die aan de bovenzijde met een platte ijzeren beugel aan het vat verbonden was. Met een ronde strekel (strijkstok) werd vervolgens de bovenzijde precies recht afgestroken.
- In de Zaanstreek waren soortgelijke ronde ijzeren vaten als maalmaten in gebruik. Ze heetten in oplopende volgorde van grootte: de kleine maat of parelmaat (ongeveer 15 kop), de middelmaat, de grote maat (of het schepel). Officieel is een schepel gelijk aan 0,1 hl en een mud aan 1 hl (100 liter), maar iedere streek gaf zijn eigen betekenis aan deze inhoudsmaten..

In de Zaanstreek had een –mud- een inhoud van -4- schepels, terwijl een –zak- drie schepels inhoud had.
Een -gemaal-, dus de hoeveelheid gerst die men achter elkaar verwerkte, bestond in de Zaanstreek uit 10 tot 25 last.
Een last was 30 hl (3000 liter) of 2000 kg gerst.

- Maalkaartje** (Gronings *-pelromp-*) Klein, trechtvormig houten kaar met een steekschuif, om de gerst (ongeveer één schepel, zie *-maaleenheden-*) in te storten voordat die kan worden gepeld. Het maalkaartje staat boven op de *-pelkuip-*.
- Maalstenen** Een koppel stenen (draaiende looper en stilstaande ligger) dat bedoeld is om graan te malen tot meel. Zie *-molenstenen-* .1. in *korenmolen*
- Maalzolder** Meestal bevindt zich het maalzolder op stellinghoogte.
Onder de maalzolder bevinden zich de *-pelstenen-* ; erboven de *-pelspillen-* , de *-dooieman-* , de *-korenharp-* en *-gortharp-*, de *-stuifpompen-* en de *-lichtstokken-* .
- Maanstukken** (Gronings schilddeksels) De halfronde, met blik aan de binnenzijde beslagen luiken boven de pelstenen in de Zaanstreek.
- Maitummere** Zaans taalgebruik: Herstelwerkzaamheden of opknappen van de molen.
- Malen voor de vonken** Zaans taalgebruik: Zeilen met losse lijnen bijleggen in geval van een naburige brand, zodat de vonken van het rieten molenlijf worden geslagen.
- Masteluin** Tarwe en rogge dooreen gemengd.
- Middenrelsel** Halfproduct van gort die voor de twee keer (reis) op de stenen (voor- en naloper) gaat.
- Molenstenen** 1 -> in korenmolen (malen)
De twee stenen waartussen het graan werd gemalen: de bovensteen draait en heet *-loper-*; de ondersteen ligt stil en heet *-ligger-* (of legger).
De maalstenen zijn gemaakt van Duitse (basalt), Franse (kwarts) natuursteen of kunststeen (composietmateriaal).
De looper heeft in de regel een versnelling t.o.v. van de bovenas van ongeveer 1:5.
Doordat het graan tussen het scherpsel van beide stenen terecht komt, wordt het naar de buitenzijde (van de stenen) getransporteerd en vermalen.
- 2 -> in pelmolen (pellen)
Twee stenen of één steen boven een metalen plaat: de (boven)steen (loper) draait snel rond, de ondersteen (ligger) of ijzeren plaat ligt stil.
De versnelling van de looper t.o.v. de bovenas is ongeveer 1:10, maar kan variëren (*-loom werk-* en *-krap werk-*).
De pelsteen is gemaakt uit zandsteen.
De gerst wordt in de pelmolen bewerkt tot gort door de korrels te ontdoen van het harde vliesje. Dit gebeurt door de gerstkorrels in de pelkuip op te waaien naar het pelblik dat om de pelsteen is opgesteld. Daartoe heeft de

pelsteen/loper “-waaikerven-” aan de onderzijde en is de zijkant van de pelsteen “geruwd”.

Mout	Mout of molt is graan dat in water werd gelegd en gebroeid tot deze ontkiemde. Het ontkiemde graan werd vervolgens gedroogd. Tarwe- en roggemout werd gebruikt door de jenever- en brandewijnstokers (branders), terwijl gerstemout werd verwerkt door de bierbrouwers.
Mout- molenaar	De moutmolenaar mocht alleen het mout voor de brouwers malen. Granen malen tot meel voor de bakkers was voor hem verboden.
Mud	Een niet meer erkende inhoudsmaat overeenkomend met één hectoliter (=100 liter) gebruikt voor granen, aardappelen, zaden, alsmede steenkolen. Zie <i>-last-</i> .
Neutbeitel	Wigvormig stuk ijzer met de dikste kant boven, waaraan een lange stang is bevestigd met aan het eind daarvan een krukmoer of schroef. Hij dient om de neuten rond de hals van de bolspil in de <i>-steenbus-</i> strakker om die bolspil te kunnen zetten. Als hij niet verder kan, wordt hij omhooggetikt en wordt er via het <i>-handgat-</i> een blikje tussen de neuten en de neutbeitel gezet. Dit gebeurt door middel van het <i>-neutmes-</i> .
Neutmes	Lange ijzeren stang die aan één kant plat uitgesmeed is en aan de bovenzijde een nok heeft. Hij wordt via het <i>-handgat-</i> tussen de neut en de neutbeitel geslagen en door een tik onder tegen de nok weer verwijderd, waarna er een blikje kan worden aangebracht.
Noksleutel	.1. De noksleutel is een stuk ijzer dat precies past op de nok van de bolspil en door de opening in het midden van de rij kan. Het wordt bovenop de nok van de rij gezet, nadat de rij op “peerdjes” (pitjes) steunt om de bolspil los te slaan (uit de rij). .2. IJzeren staaf met een soort klauw aan het uiteinde, die zo lang is dat hij vanaf de rand van de <i>-pelsteen-</i> bij de bovenzijde van de nok van de <i>-bolspil-</i> kan komen om deze verdraaien, zodat de steen met de <i>-rijn-</i> precies passend op de nok kan worden neergelaten. Hierna wordt met de hand geprobeerd of de steen met de rij goed vast op de bolspil ligt, of hij goed “nokt”.
Nokstempel	Dikke, rechthoekige ijzeren staaf van ongeveer 30 cm, iets kleiner in doorsnee dan het gat in de <i>-rijn-</i> , om de nok van de <i>-bolspil-</i> uit de rij te kunnen slaan.
Opperdan halen	Zaans taalgebruik: De molen iets boven de wind zetten (om hem gelijkmatiger te laten lopen).
Opperdan komen	Zaans taalgebruik: er weer bovenop komen.

Optafelen	De hekkens in de roeden steken, terwijl deze nog niet in de askop zitten, maar op een soort schragen liggen op de werf.
Pan	Rechthoekige ijzeren bak op de putbalk aan de binnenzijde voorzien van vier stevige vierkante ijzeren pennen, waar de put door middel van houten wiggen tussen wordt geklemd. De pan kan met water worden gevuld om de <i>-bolspil-</i> en de put enigszins af te koelen.
Parelgort	De mooiste en helderste gort. Zie ook <i>-hoger hangen-</i> . <i>-Parelmeel-</i> ontstaan tijdens het pellen van parelgort , werd ook gebruikt voor menselijke consumptie. Zie <i>-fut-</i> .
Pasmalen	Het gereed worden van de gort zodat die kan worden uitgelaten.
Peerdjes	Twee stukken kops azijnhout, meestal gemaakt van oude kammen en van dezelfde breedte als het middendeel van de rij, die tijdens het lichten van de pelsteen onder de rij worden gezet, waarna de <i>-bolspil-</i> er door middel van een <i>-noksleutel-</i> (Gronings nokijzer) en een voorhamer uitgeslagen kan worden. De "peerdjes of "pitjes" voorkomen dat de rij uit de steen breekt.
Pelblik	Bekleding van de pelkuip: gemaakt van blik waarin op regelmatige afstand met de <i>-blikpen-</i> gaatjes zijn geslagen. De aldus vervaardigde scherpe binnenzijde aan het blik zorgt er voor dat het omhulsel van de gerstkorrel wordt afgepeld. In Groningen is het pelblik tweezijdig geslagen, dus de scherpe kantjes zitten zowel aan de binnen als aan de buitenzijde. Het blik kan dus in principe vier keer worden gebruikt: het kan worden gekeerd en het kan binnenstebuiten worden aangebracht. In de praktijk gebeurde dit echter niet.
Pelkoorts	Soort allergische reactie op het stof en de schimmels die vrijkomen bij het pellen. Het uit zich door rode, prikkende en tranende ogen, vaak achter elkaar niezen, een heet en droog gevoel in de keel en een koortsig gevoel. Vaak voelt de betreffende persoon zich in een toestand van algehele Malaise. Door uit de stoffige omgeving weg te gaan zijn de klachten te verhelpen. Als beroepsziekte ontardt dit verschijnsel in stoflongen (kortademigheid).
Pelkuip	De pelkuip is meestal vervaardigd uit iepenhout en bestaat uit twee ringen die door stijltjes op afstand worden gehouden. De pelkuip is samengesteld uit 8 tot 10 stukken , elk opgebouwd uit twee ringstukken en twee stijltjes, koud tegen elkaar aan, met boven en onder een ijzeren band met spanners. De kuip is van binnen voorzien van pelblik. Door het <i>-passtuk-</i> , een apart stuk hout, kan men de cirkel groter of kleiner maken en zo de omtrek van de kuip aanpassen aan de slijtage van de steen. Meestal had men drie of vier stellen kuipen met verschillende diameter in voorraad om de cirkel rond te kunnen houden. De pelkuip werd strak afgesteld rondom de pelsteen door middel van <i>-kuipstokken-</i> en vervolgens vastgespijkerd op het <i>-ringhout-</i> .

Pellen	<p>Het verwijderen van het omhulsel (harde vliesje) van gerstkorrel en rijstkorrel. Gepelde gerst noemt men -gort-.</p> <p>Gort was in vroeger eeuwen het voedsel van de gewone man, totdat het verdrongen werd door de aardappel.</p> <p>Voor het maken van gewone gort (gepelde gerst) is de gunstigste snelheid van een pelsteen van 1.80 m ongeveer 160 toeren per minuut.</p> <p>Dit betekent dat de molen ongeveer 60 tot 70 enden moet lopen, d.i. 15 tot 17 bovenas-omwentelingen per minuut.</p> <p>Door tandwielen en schijflopen wordt een versnelling bereikt van ongeveer 1 : 10 om de pelspil/pelsteen het gewenste toerental te geven.</p> <p>In Groningen is het toerental van de pelsteen ongeveer 9 à 10 per omwenteling van het gevluucht/bovenas.</p> <p>In de Zaanstreek is het toerental van de pelsteen iets hoger, namelijk 10 à 11 per omwenteling van het gevluucht/bovenas.</p>
Pelmeel	<p>Pelafval, ontstaan na de tweede keer pellen. Te gebruiken als veevoer.</p>
Pelmolen	<p>Een industriemolen ingericht voor het pellen van gerst en later ook rijst. Voor het pelproces is véél windkracht (minimaal windkracht 6) nodig en een gelijkmatige gang van het gevluucht.</p> <p>Het gevluucht is zodanig ingericht dat aan die eisen tegemoet kan worden gekomen:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Het hekwerk is relatief breed. -Er is een diepe, holle -zeeg- in het hekwerk, d.w.z. er is een scherp verloop tussen het diepste gedeelte van het hekwerk en het vlak waarin de roeden draaien (-8° bij het topend naarvoren, +26° naarachter op een kwart roedelengte van de askop). Ongeveer driekwart van het einde van de roede staan de heklatten het verst naar achteren, terwijl ze aan het topend zelfs naar voren staan. -De windborden zijn relatief breed. -De windborden staan ver naar voren, zelfs schuiner dan het hekwerk. <p>Zo'n molen loopt gemakkelijk aan, levert een grote trekkracht, maar loopt relatief langzaam en gelijkmatig. Op windvlagen reageert de molen traag. Zie ook -hoog- of pelderskruis-.</p>
Pelspil	<p>Aandrijving van de pelsteen, aan de bovenzijde voorzien van het pelrondsel (schijfloop) en aan de onderzijde van het staakijzer de klauw (-> grijpt in de rijen van de looper en drijft de steen aan).</p>
Pelsteen	<p>Pelsteen: steen van zandsteen, gebruikt voor het pellen. Er werd wel gezegd dat de beste afkomstige waren uit Engeland (Derbyshire Peak District), maar ook Duitse Bentheimer zandsteen werd veel gebruikt. Nieuw is de steen 1.80 – 2.00 m in doorsnee en ongeveer 30 cm dik. Komend uit de groeve moet een steen worden bewerkt.</p> <p>In de steen wordt een extra opening aangebracht, naast de ronde</p>

opening in het centrum (oog van de steen of kropgat). Dat is het *-handgat-* om bij de lageringsneuten te kunnen komen. Verder zijn aan de onderzijde van een Groninger pelsteen vier zoggaten (*-waaikerven-*) en zogijzers (*-kerfijzers-*) aangebracht. De zijkanten van de pelsteen moeten ruw worden gemaakt en rond worden gehouden. Zie *-rauwbeitel-*.

- Pelwind** Als er voldoende wind is voor het pellen: minimaal windkracht 6, maar beter nog 7 à 8 Beaufort. Zie ook *-maalwind-* en *-slingerwind-*.
- Pelzolder** Zolder onmiddellijk boven de pelstenen, meestal tevens de stellingzolder/maalzolder.
- Persbalk** Draagbalk onder de bolspil, de pelsteen en de pelspil. In tegenstelling tot Groningen is deze balk in de Zaanstreek te lichten door middel van een lichtijzer en een *-lichtstok-*.
- Rauwbeitel** Gereedschap dat gebruikt werd om de zijkant van de pelsteen te ruwen en opnieuw rond te maken. Dit gebeurt via het gat in de pelzolder voor de schootemmer. De pelder gaat hierin staan, trekt de schuif omhoog en verwijderd het losse luikje dat ervoor zit. -Zo kan hij de zijkant/buitenkant van de pelsteen "ruwen". De rauwbeitel wordt enigszins scheef op de steen geplaatst, zodanig dat de ontstane groeven schuinoplopend zijn en de *"-schoot-"* tijdens het draaien omhoog willen werken. -Bij het weer rond maken van de steen wordt er gebruikt gemaakt van een houten winkelhaak en kleinere beitels. Het lange eind van de winkelhaak wordt tegen de zijkant van de pelsteen geplaatst en dient tevens tot schietlood. Door de steen langs de haak te draaien kan men zien waar delen van de steen verwijderd dienen te worden.
- Rekblok** Zaans begrip (Gronings *-trekblok-*), dat riemspanner betekent. Het heeft een houten sleeconstructie met daarin een rol waarover de riem loopt. Door via een palwiel een touwtje op te rollen, wordt het sleetje met daarin de rol aangetrokken en aldus de riem gespannen.
- Rellen** Het voor de eerste keer over de pelstenen (voor- en naloper) laten lopen van de gerst, waarbij de gerst wordt "ontbolsterd", d.w.z. van de doppen werd ontdaan. Het halfproduct wordt in de Zaanstreek de "eerste snee", "eerste reis" of "rel" genoemd.
- Relsel** Zie relmeel.
- Relmeel** Meel met een bruinachtige kleur dat vermengd is met veel gerstdopjes. Het ontstaat bij de eerste keer *-rellen-*. Relmeel wordt ook wel *-relsel-* genoemd.
- Rijstpelmolen** Molen voor het pellen van rijst, aan de Zaan na 1830 ontstaan.

Meestal waren het de grotere pelmolens. De rijst liep drie keer over de stenen, gort meestal wel zes keer.
 Was de rijst nog voorzien van de dop, dan werd ze eerst gepadied. Padiën was het met een klein maalsteentje (ongeveer 90 cm doorsnee) de rijst van doppen ontdoen. Na het drie keer pellen van de rijst werd het nog geglansd of gepoetst. De rijst werd gestort in de stortkuil van de schepperij, waarna een beetje heldere minerale olie en een beetje talk werden toegevoegd. Door het transport vermengde zich alles.
 Vervolgens kwam de rijst op de poets terecht. Dit was een iepenhouten schijf met een doorsnee van 90 cm à 1 m, die zich net als een korensteen bewoog. Aan de onderzijde was hij bekleed met stevige, in hoogte verstelbare borstels, die over een holle, met gaas beklede bodem ronddraaiden. De mazen van het gaas waren kleiner dan de rijstkorrels. Het aanhangende rijstmeel werd zo afgestreken en door de olie en de talk werd de rijst glad.

- Ringhout** (rinkhout) Houten cirkel rond de *-legger-* (doodbed). Hierop is dun plaatijzer (het ringblik) aangebracht. Het rinkhout is ongeveer 7,5 cm dik en 15 cm breed iepenhout.
- Roed** Zaans taalgebruik: roede, twee wieken.
- Ronde gort** Dit werd verkregen door de kuipen wijd om de stenen te spannen, een kleine hoeveelheid in te laten en de molen snel te laten malen.
- Rosmolen** Een kleine molen die door een in de rondte lopend paard (ros) in beweging werd gebracht. Kwam in vroeger eeuwen ook op boerderijen voor. De molen werd ook wel paardenmolen of gruttersmolen genoemd.
- Rijn** "Molenijzer" ; in de pelmolen is in de looper/pelsteen een zware viertaksrijn aangebracht. De *-klaauw-* van de *-pelspil-* grijpt in de rijn en drijft deze aan. De rijn (en daarmee de pelsteen/maalsteen) rust op de nok van de *-bolspil-*, die gelagerd is op de *-persbalk-* (Gronings brugbalk).
- Schepperij** (Gronings jacobsladder) Elevator: te onderscheiden in de *-koude schepperij-* (transport van de gerst van beneden naar het gerstkaar boven) en de *-warme schepperij-* (gorttransport).
- Scheppieszakkies** Extra grote stukzak: hierin mochten de pelders voor eigen gebruik gort of rijst meenemen, een gewoonte op alle pelmolens.
- Schoen** (Gronings verdailbred) Platte houten bak die naarvoren breed uitloopt, verbonden aan een klein krukasje, waardoor hij een naarvoren en achteren gaande beweging maakt, boven de harp. Zie *-gortharp-*.
- Schoot** .1.
 Hoeveelheid gerst die op de steen werd gelaten vanuit het *-maalkaartje-*. Deze hoeveelheid is afhankelijk van de wind en de conditie van de *-pelsteen-* en *-pelkuip-*, meestal ca. 1/3 hectoliter.

In de Zaanstreek wordt deze hoeveelheid "schemel" genoemd.

.2.

Hiermee wordt de maximale hoek van terugwijking van de heklatten (het gevluht) bedoeld. Vaak wordt "schoot" verward met de "zeeg" van het gevluht. Met zeeg bedoeld men het verloop van de uitholling in het hekwerk. Kortom, men spreekt over een schoothoek en een zeeglijn. Een *-pelmolen-* is een industriemolen met de meest diepe zeeg.

- Schootemmer** Emmer, gemaakt van linden- of kastanjehout, met twee ijzeren banden rondom en met een lang hengsel. Diende om de gepelde gerst op te vangen en verder te transporteren van voorloper na naloper of van naloper naar de gortzeef. De schootemmer stond onder de opening in de pelkuip op de pelzolder. Deze emmers waren in het gebruik vóór de komst van de elevator (jacobs ladder). In de Zaanstreek werd deze emmer "*-hengselmaat-*" genoemd.
- Schoot Inlaten** Het op de steen laten stromen van de gerst vanuit het *-maalkaartje-*.
- Schoot uitlaten** Het ophalen van de schuif en daarmee het uit de kuip laten stromen van de gort in de *-schootemmer-* of op de (dubbele) *-jacobs ladder-*.
- Schootvat** Vat met twee handvaten: gemaakt van linden- of kastanjehout verstevigd met twee ijzeren banden, dat diende om het gort-halfproduct nadat het over de gortzeef was gelopen weer naar voorloper te brengen. Het verdween met de komst van de elevator. Met het schootvat werd een bak (ongeveer 25 liter) gerst of gort-halfproduct op de voorloper gebracht.
- Schuur** In de Zaanstreek is een pelmolen meestal voorzien van een aangebouwde schuur, die verdeeld is in *-kassen-*. Zie *-kashouten-*.
- Slagbalken** Zwarte balken onder de pelzolder en in een vierkant rond de *-pelstenen-*, die onder andere dienen om de brokstukken van een brekende pelsteen op te vangen. De middelste en zwaarste heet de middelbalk.
- Sleperij** Zaans voor de voorloper van de elevator: een rondgaande ketting met daaraan dwars bevestigde plankjes, die het product door een schuinstaande houten pijp transporteren (slepen). Gebruikt om de gort van de eerste pelsteen naar het maalkaartje van de gortharp te brengen. De sleperij betekende een grote verbetering ten opzichte van de *-hengselmaat-*, maar een nog betere oplossing kwam later in de vorm van de (warme) *-schepperij-*, want dat was een echte elevator: een riem met daarop kleine bakjes die de gort van de pelsteen naar de gortharp transporteert.
- Slingerwind** Wind die soms wel, soms niet voldoende is om te malen, dus windkracht 3 à 4. Zie ook *-maalwind-* en *-pelwind-*.
- Slof** De oude (grote) bekervorm die op de riem van de elevator was

aangebracht op grotere onderlinge afstanden dan tegenwoordig de bakjes op de elevator. Deze bekervorm liep nog al eens vast; dit is opgelost door het aanbrengen van meer en kleinere bekens.

- Slop, sloppie** Zaaans taalgebruik: voorschot.
- Spaanijzer** Een langwerpige staaf, die aan één uiteinde plat is uitgesmeed. In gebruik om de kuip los te maken van het ringhout.
- Speldengeld** Het kleingeld dat werd verdiend door de doppen en het korenstof te verkopen, bestemd voor de vrouw van de baas.
- Spil** Verticale as in een molen (-> *koningsspil*, -> *steenspil*, -> *pelspil*). Als de werktuigen direct door de bovenas worden aangedreven (bijv. in een standaardmolen of in een paltrok) is geen "koningsspil" nodig. De *-koningsspil-* brengt de beweging van het bovenwiel/bovenas via een bovenbonkelaar (kamwiel) over naar de werktuigen die lager in de molen staan opgesteld of naar een het spoorwiel (centrale aandrijf wiel) in een graan- en pelmolen. Aan het spoorwiel kunnen meerdere *-steenspillen-* of *-pelspillen-* worden gekoppeld voor de aandrijving van resp. maal- en pelstenen.
- Spits** Puntige beitel in gebruik bij de steenhakker om grotere hogere gedeelten van de onderzijde van de pelsteen vlak te krijgen. Voor de rest gebruikt hij de platte beitel.
- Standaardmolen** Het oudste type windmolen. In de Lage Landen gebouwd vanaf ca. 1200. De molen bestaat uit een rechthoekige houten kast die kan draaien rond een zware verticale houten spil (de standaard, standerd of staak) die overeind gehouden wordt door vier paar steekbanden. Deze standaard kan *-niet-* worden benut om de draaiende beweging van het gevlucht over te brengen op de werktuigen; het is slechts draaipunt voor de molenkast. De gehele kast wordt bij het kruien om deze spil op de wind gedraaid. De standaardmolen was bedoeld om graan te malen. De maalwerktuigen (maalstenen) bevinden zich noodgedwongen in de kast, waardoor het aantal maalkoppels is beperkt tot één of twee. De standaardmolens die nu nog in Nederland voorkomen, staan in gebieden die in economisch opzicht achter zijn gebleven, d.w.z. waar geen moderne windmolens werden gebouwd omdat dat niet rendabel was.
- Steenbus** Meestal iepenhouten afsluiting in het *-doodbed-* (Zaans *-legger-*) waarin de bolspil lagert en waarin drie pokhouten neuten en vetkamers zijn ingelaten. Omdat deze lagering slechts zelden uit elkaar komt, zijn er achter de neuten, om deze strakker te kunnen zetten, wigvormige stukken ijzer (neutijzers) met lange stangen naar beneden door de steenbus heen aangebracht. Met behulp van krulmoeren of schroeven kunnen zo de wiggan naar beneden worden aangetrokken waardoor de neuten krapper om de bolspil gaan sluiten.
- Steen door het blik malen** Als de *-pelsteen-* uit elkaar springt.

Steenjijn	Steentakel
Steenkraan	.1. Steenkraan: in gebruik bij het vlak en concentrisch afstellen van de rijen in de pelsteen. De bolspil wordt omgekeerd op de rijen gezet. De rijen zijn op de omgekeerd liggende steen vastgeweid met houten wiggen. De steenkraan is een houten apparaat ongeveer zoals een winkelhaak met een korbeel, die met een blind gat op de taats van de bolspil past en aan het ondereind met een halfrond gat tegen de hals van de bolspil rust. .2. Steenkraan: draaibare galgvormige constructie met een ijzeren spindel en steenbeugels in gebruik om de maalstenen te lichten en te keren als ze bijvoorbeeld gescherpt (gebild) moeten worden.
Steen over en weer malen	Met een steen over en weer malen bedoelt men dat men beide stenen gebruikt terwijl de uitlopers achter elkaar plaatsvinden. Hierdoor houdt de molen een gelijkmatiger gang, maar de productie is wel iets kleiner dan wanneer er met 2 stenen tegelijk wordt gemalen en de uitlopers tegelijkertijd worden uitgelaten.
Steenspil	Verticale as die zorg draagt voor de overbrenging van de beweging naar de molensteen (maalsteen of pelsteen). Aan de bovenzijde is de steenspil voorzien van een rondsel (schijfloop, twee schijven met daartussen staven) en aan de onderkant van het staakijzer met de klauw. -In een standaardmolen wordt de steenspil -direct-gekoppeld aan het bovenwiel/bovenas. -In latere molentypen waarin een koningsspil aanwezig was, werd de koppeling lager in de molen tot stand gebracht en was deze -indirect-. Het rondsel (van de steenspil) werd daar gekoppeld aan het centrale aandrijf wiel lager in de molen: het spoorwiel, waardoor een groter aantal steenspillen kon worden ingeschakeld, de steenspil korter kon worden en tot een hogere versnelling kon worden gebracht.
Steenwig	(Gronings "kop"). Taps toelopen stuk hout met een handvat om de pelsteen/maalsteen op te zetten. Zie <i>-trapse wig-</i> .
Stelling	Houten omloop rond het molenlichaam om de zeilen bij te leggen, of om de molen op de wind te zetten.
Stellingmolen	Een molen met een omloop (balie, stelling). Op deze stelling kan de molenaar het kruiswerk, de vang bedienen en de zeilen voorleggen. Door de grotere hoogte van de molen kwam deze boven de omliggende bebouwing uit en had zo een betere windvang. Een stellingmolen vind je dus vooral in een stadsomgeving.
Stikkezakke	Zaans taalgebruik: linnenzak, om etenswaar mee te nemen.
Stofpomp	Stofpomp wordt ook wel stuifpomp genoemd en is eigenlijk een pijp. Een vierkante houten pijp die boven op de <i>-maanstukken-</i> of de

-groepluiken- werd gezet en stof via een kist in het riet van de bekleding van het achtkant naarbuiten afvoerde.

Stomp draaien	Bij weinig wind de molen toch laten pellen: hierdoor slijt het blik snel en wordt het stomp.
Stompe stenen	Als de stenen veel van hun scherpthe verloren hebben na veelvuldig <i>-rellen-</i> .
Strekel	Lange platte stok, die aan één kant breed uitloopt. Hij dient om de <i>-schoot-</i> in de <i>-schootemmer-</i> plat te strijken, zodat de emmer bij het ophalen niet omkiept.
Stuifpomp	Zie <i>-stofpomp-</i> .
Sul	Zaans taalgebruik: Houten glijbaan voor het beladen van boten, e.d.
Taaie rel	Uitdrukking gebezigd voor gerst die moeilijk wil doppen, die moeilijk gepeld kan worden.
Takel	(<i>-Steenjijn-</i>) In de pelmolen hoort een drie- en vierschijs touwtakel aanwezig te zijn voor het ophijsen van de pelspillen en de pelstenen. Het takel wordt opgehangen aan het boventafelement, meestal aan een speciaal daarvoor aangebrachte oogbout. Aan het halende eind werd bij het hijsen van de pelsteen eerst 50 kg gehangen, omdat je anders in je eentje de steen niet kon lichten.
Teuven	Op de lichtstok gaan zitten en/of vangen als de molen te zacht of te hard gaat draaien: het bijregelen van de snelheid van de molen door allerlei ingrepen.
Trapse wig	Muizentrapje: houten wig met handvat, waarbij de trapjes enigszins rond zijn afgewerkt. Dient als "afzet" voor de koevoet bij het omhoog knippen van de pelsteen, die dan op "koppen" wordt gezet. Zie ook <i>-kop-</i>
Uitloper	Een maal gerst/gort (ongeveer één <i>-schepel-</i>) dat via het <i>-maalkaartje-</i> op de pelsteen werd gelaten. Het woord uitloper wordt in de taal van de pelders een verband gebracht met de <i>"in en uitlaatschuif"</i> : <i>-Tijdens het pellen geeft men een uitloper door de schuif neer te laten (te sluiten).</i> <i>-Door de schuif op te trekken (te openen) laat men de uitloper uit.</i>
Uitwaaisel	Fijne gort, na de eerste keer relen verkregen; bevat veel gebroken korrels (werd verkocht als kippen- en eendenvoer).
Vang	Inrichting om het bovenwiel die in staat is het draaiend gevluicht tot stilstand te brengen.
Vloke gort	Gort met een fijne korrel die weinig over de stenen is geweest.

Voor de loos draaien	De pelsteen draait zonder dat deze wordt belast met gort/gerst. Het was een methode om de pelsteen te schonen van een bepaald soort gort dat was afgemalen, voordat men aan een nieuw gemaal begon.
Voorlopen	Vierde reis, vijfde reis en zesde reis gebroken parelgort.
Waaierkast	(Waaierij, wanmolen). Afgesloten houten kast met daarin een groot schoepenrad, dat een luchtstroom onder de uit de gortpijp vallende gortkorrels door blaast. Hierdoor worden de korrels gesorteerd op gewicht. De lichtste delen (bloem) en de doppen komen neer in het waaierhok of dophok. De waaier wordt meestal aangedreven met een riem, of vroeger door middel van een touw, vanaf de bolspil van de naloper. De waaier zelf bestaat uit zes houten schoepen die op een zeskante houten as gespijkerd zijn. De as is aan de uiteinden voorzien van een stalen pen die in pokhouten lagers draait. Soms is er nog een extra pijp (dustpijp) op de waaierkast aangebracht om de stof uit de dustgroep van de pelstenen weg te zuigen. Dit gebeurt door de aanvoer van lucht voor de waaier via deze houten koker vanaf de dustgroep naast de schoot-emmers te laten plaatsvinden. In de waaierkast zijn schuiven aangebracht, waaruit de kant en klare gort op gewicht gesorteerd kan worden opgevangen.
Waaikerven	(Gronings zoggaten) De uitgehakte halvemaaenvormige gedeelten onder de pelsteen. In de Zaanstreek zijn het er 6, die met kerfijzers (Gronings <i>-zogijzers-</i>) aan de uiteinden zijn verstevigd aan de omtrek van de steen. De waaikerven zuigen lucht aan en blazen die naarbuiten, zodat de gerstkorrels daarop blijven zweven tussen het <i>-pelblik-</i> en de <i>-pelsteen-</i> . De waaikerven worden ook wel kortweg <i>-kerven-</i> genoemd.
Warme schepperij	Jacobsladder, van bekers voorziene riem, die de gort na het pellen omhoog haalt en stort op de gepelde harp of tweebaks harp.
Werk verhangen	Als er gewisseld moest worden tussen het <i>-lome werk-</i> en het <i>-krappe werk-</i> en omgekeerd.
Wuifelaar	Stevige houten of stalen plank, verbonden aan de krukas van de <i>-gortharp-</i> .
IJzerbalk	(zwaai balk) Hierin is de tap (bovenijzer) van de pelspil gelagerd. Deze tap is opgesloten door middel van twee neuten, meestal van brons.
Zeef	In een Zaanse pelmolen waren twee samengestelde zeven opgesteld; ze werden <i>-harp-</i> genoemd: <ol style="list-style-type: none"> 1. de <i>-korenharp-</i> Een zeef die is bedoeld om de gerst te ontdoen van verontreinigingen (-> "koude zeef" opgesteld onder de gerstkaar). De gereinigde gerst kwam terecht in de gerstkas en werd opgeschept met een <i>-hengselmaat-</i> voor verwerking op de pelsteen. 2. de <i>-gortharp-</i> (de zeef die gebruikt werd tijdens het pellen, -> warme zeef). Ze stonden tegenover elkaar in een hoek van de pelzolder en werden

aangedreven door een aparte spil (*-de dooieman-*), die werd afgetakt van het spoorwiel.

Een zeef was in de Zaanstreek gemaakt van kalfsvel (perkament) waarin gaatjes van gelijke grootte waren aangebracht met een holle pijp. Het perkament was gespannen in een raam (harp). De zeven werden meestal (in paren) gebruikt in een set van vier lagen bovenelkaar in afnemende volgorde van grootte, waarvan de onderste altijd een dopjeszeef (800 @, pondjes) was. De ramen met de zeven schudden heen en weer en zijn gelagerd op rollen of hangen aan essenhouten veren.

Een oude maataanduiding voor de grootte van de gaatjes, waarvan de betekenis verloren is gegaan volgens pelder P.H. Havik, was "pondjes": van 2400 pondjes voor de grootste gaten (-> uitzeven van erwten/ bonen uit de gerst) tot 900 pondjes voor de kleinste (-> fijne of jodenparelgort). De drie fracties grovere en fijnere korrels werden opgevangen in vóór de harp geplaatste karen: de voor-, middel- en achterkaar. Deze karen zijn onder de *-harp-* en boven de *-waaierij-* aangebracht.

Zoggat (Zaans *-waaikerf-*) Uitgehakt gedeelte in de onderzijde van de pelsteen, dat vanaf drie cm diep geleidelijk in niets uitloopt. In Groningen zijn er vier zoggaten in een halve-maanvorm aangebracht vanuit het midden. In de Zaanstreek zijn er 6 stuks, daar *-waaikerven-* genoemd. De opstaande kant drijft de korrels die onder de pelsteen dreigen te komen naar buiten. De buitenste 20 cm van deze opstaande kant moet tegen slijtage beschermd worden met gehard stalen *-zogijzers-* (Zaans *-kerfijzers-*).

Zogijzer Groningense benaming voor pelsteenonderdeel dat in de Zaanstreek *-kerfijzer-* wordt genoemd. Het is een gehard halve-maanvormig stuk ijzer, met aan de bovenzijde een zwaluwstaart, die in de zoggaten van de pelsteen in sleuven tegen de opstaande rand wordt vastgegoten met behulp van lood. Het zogijzer beschermt de randen van de zoggaten tegen slijtage. Als ze beginnen uit te steken moeten ze worden verlegd door ze uit te kappen met loodbeitels (lange ritsbeitels die vaak van een oude vijl zijn gesmeed) en vervolgens een stukje te verschuiven en weer vast te gieten.

Zwavelen Met behulp van zwaveldampen verduurzamen en witter maken van de gort. Dit gebeurde op de *-eest-*.

Verantwoording

De begrippenlijst wil een leidraad en hulp zijn bij het lezen en begrijpen van het “pelmolenschrift” van P.H. Havik, omdat de beschreven materialen en handelingen veraf staan van deze tijd. Het gaat immers om het bijna vergeten ambacht van het pellen van gerst of rijst met behulp van windkracht zoals dat in de Zaanstreek werd bedreven en door Havik is beschreven in de bijna evenzeer verloren gegane Zaanse streektaal en pelders-vaktaal. Om een vergelijking te maken zijn ook de Groningense vaktermen op het gebied van de pelmolen en wat daarbij hoort, genoemd.

Toen de “Grootvorst” in 1928 verbrandde, had de Zaanstreek geen pelmolen meer tot de herinrichting van de “Het Prinsenhof” te Westzaan in 1960. Men had dan in de Zaanstreek weer een werktuig, maar praktijkervaring met het “pellen” was na bijna 50 jaar letterlijk uitgestorven.

Wat restte was de handgeschreven beschrijving van P.H. Havik over de “gortpelmolen”. In Groningen was het molen-pelbedrijf op kleine schaal blijven bestaan. Het waren de Groningense pelders die in 1974 als leermeesters optraden voor Zaanse vrijwillige (pel)molenaars.

Voor de samenstelling van de begrippenlijst zijn de volgende bronnen gebruikt:

- .1. P.H.Havik, De werking van de pelmolen, Koog aan de Zaan, 1929/facsimile-uitgave verzorgd door De Zaanlandse Drukkerij en Verpakkingsindustrie, E.N. Smit Ez. B.V., 1978.
- .2. B. Dijk e.a., De Groninger Pelmolen, Groningen, 1999.
- .3. D.J. Abelskamp, Zingende stenen werken met de korenmolen, Tilburg, 2004.
- .4. Winkler Prins Encyclopedie, Amsterdam, 1998.

Sneek, 5 mei 2004
P.J.Prins